

Slika „Raspeće“ nepoznatog majstora početka XVI st. u Maloj Kapeli nadbiskupskog dvora na Kaptolu

Oltarna slika »Raspeće« u maloj kapeli nadbiskupskog dvora na Kaptolu našoj je javnosti skoro posve nepoznata, iako je možemo uvrstiti među najznačajnije likovne umjetnine Zagreba. Uzrok će tome biti uglavnom njen skroviti smještaj. Vjerojatno je to uzrok da nije do danas naučno obrađena, a nije ni dovoljno proučena. U zadnje su se vrijeme na njoj pojavila neka oštećenja pa je 1958. g. prenesena u Restauratorski zavod na popravak. Koristimo se prilikom da je bolje upoznamo.

Sliku spominje i opisuje *I. K. Tkalčić*¹ i kaže da se čuva u sakristiji katedrale, ali da se je prije nalazila na drvenom oltaru sv. Križa koji je sagrađen 1505. g., a podigao ga je biskup *Luka* pod srednjom emporom, jednom od dviju empora što ih je koncem XV st. sagradio biskup *Osvaldo* na dokrajku pobočnih, jednako-svodnih lađa do ulaza u svetište. Tu je srednju emporu, za koju Tkalčić kaže da je »neumjetnina« i da zastire pogled na svetište, dao srušiti biskup *Vrhovac* 1799. g., a dvije su pobočne srušene tek za vrijeme Bolléove restauracije katedrale. Sam taj oltar sv. Križa bio je podignut na mjestu starijeg oltara sv. Križa što ga je podigao biskup *Eberhard Alben* (†1419), a koji je nestao koncem XV st. Na tom drvenom oltaru sv. Križa što ga je, kako već rekosmo, 1505. g. podigao biskup *Luka* nalazila se je naša slika »Raspeće«. Opisujući sliku Tkalčić kaže da se s desne strane križa nalaze tri pobožne žene sa sv. Ivanom Evandelistom, s lijeve strane križa da su sv. Stjepan kralj, njegov sin Emerik i kralj Ladislav, a do Isusovih nogu kleči sv. Gizela, kći Stjepanova. Oltar je bio oštećen 1646. g., a 1663. ga je kanonik zagrebačkog kaptola Gjuro Harča dao popraviti. Popravljeni oltar stajao je tako sve dok ga biskup *Vrhovac* nije odstranio, kad je dao srušiti srednju emporu.

Tkalčićev opis slike potpuno odgovara našoj slici, ako izmijenimo strane, jer se svete žene nalaze lijevo od križa, a sveti kraljevi na desnoj strani.² Opis se s našom slikom ne slaže jedino u tome što Tkalčić kaže da pokraj križa stoje tri žene i sv. Ivan pa bi prema tome žena što kleči podno križa, koju Tkalčić posebno opisuje, bila četvrta. Očito je da tu netačnost moramo pripisati zabuni i da je slika što je Tkalčić opisuje identična s našom slikom.

Kad je biskup *Vrhovac* 1799. g. dao srušiti oltar sv. Križa u glavnoj lađi katedrale, prenesena je slika u sakristiju, a za biskupa *Alagovića* stavljena je na oltarni stol transformiranog oltara sv. Petra i Pavla uz istočni zid novog *Alagoviće*va prigratka sakristiji. Na tom je mjestu ostala, čini se, sve do Bolléove restauracije kad je stavljena u nišu nad zazidanim starim vratima što su spajala katedralu sa sakristijom. Ta je plitka niša, mislim, i napravljena za tu sliku jer dimenzijama i formom posvema odgovara slici i završuje s gornje strane jednakim šiljatim gotičkim lukom.

Tkalčić detaljno opisuje palu kad govori o već srušenom i nestalom oltaru sv. Križa ispod srednje empore u glavnoj lađi katedrale. Kasnije, opisujući umjetnine u sakristiji, on govori o oltarnoj slici propetog Isusa »... koju pokloni kanonik *Vučić*, kupiv je na dražbi

¹ *I. Krstitelj Tkalčić*, »Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada«, Zagreb 1885.

² Svećenik označuje strane u crkvi okrenut od svetišta i oltara prema lađi, pa su tako i na slici strane označene napako.

biskupa Žalca»³ za koju kaže da se nalazila na menzi tog nekadašnjeg oltara sv. Petra i Pavla. Je li to ta naša slika ili nije, nije iz teksta posve jasno vidljivo. Ja držim da je to ta ista slika. U sakristiji se nalazi osim našeg »Raspeća« još samo mali triptih s »R a s p e ć e m« iz XV st., no njega Tkalčić nešto dalje u tekstu posebno spominje. Ni jedne druge slike Raspeća, osim te dvije, ne spominju ni Tkalčić ni Kukuljević, a ni danas nije u katedrali poznata. Osim toga, Tkalčić spominje da je naša slika stavljena u nišu nad nekadašnjim ulaznim vratima u sakristiju tek za vrijeme Bolléove restauracije, a prije da je ponad tih vrata bila slika bl. Augustina Kazotića (koja se danas ponovno na tom mjestu nalazi). Gdje se je onda mogla nalaziti prije nego što je bila stavljena ponad zazidanih vrata sakristije? O njoj govori kad opisuje NEKADAŠNJI oltar sv. Križa pod srednjom emporom u katedrali i kaže da je sada (za njegovo vrijeme) u sakristiji. Kasnije, opisujući umjetnine u sakristiji, spominje samo mali triptih s raspećem i »Raspeće« iz ostavštine biskupa Žalca. Očito je da bi, opisujući umjetnine u sakristiji, morao ponovno spomenuti to »Raspeće«, iako je već prije o njemu opširnije govorio i da ga ne bi mogao prešutjeti. Držim stoga da će to biti ta ista pala, samo ostaje nerazjašnjeno pitanje kako je došla u posjed biskupa Žalca.⁴

Bit će da je Tkalčić tu nejasnoću u tekstu preuzeo od Ivana Kukuljevića Sakcinskog.⁵ I Kukuljević spominje oltar sv. Križa u sakristiji riječima »*Prije bieše posvetjen sv. Petru. Ima krasnu oltarsku sliku s Isusom na krstu, što je pokloni kanonik Vučić, kupivši ju na dražbi biskupa Žalca.*« Kako vidimo, Tkalčić je te riječi skoro doslovce preuzeo od Kukuljevića. Kako Kukuljevićev tekst imade nekih nejasnoća, nije posve jasan ni Tkalčićev tekst. Nakon tih riječi Kukuljević opisuje ormare u sakristiji pa se zatim opet vraća na opis oltara i kaže »*Nad starijim oltarom visi prekrasna, na drvu načinjena slika Isusa na krstu, od spoda pod raspelom vide se svete tri žene, sv. Ivan E., ss Stjepan i Ladislav, kralj Ugarski i sv. Mirko sin Stjepana. Od zgora dva anđela. Slika ova iz XV ili najviše iz početka XVI. vjeka pokvarena je ponešto na okrajcih u novije vrijeme od nekog popravitelja.*«

Riječi »nad starijim oltarom« zasigurno označuju da je oltarna pala »Raspeće«, kad je prenesena iz glavne lađe katedrale, bila smještena na staru menzu prijašnjeg oltara sv. Petra i Pavla.

Kukuljević spominje i tekst što se nalazio podno pale, no taj je bio zasigurno posve odijeljen i nije se nalazio na samoj pali. Danas nije poznat. Tekst je glasio CHRISTUS FACTUS EST PRO NOBIS OBEDIENS VSQVE AD MORTEM, MORTEM AUTEM CRUCIS.

Kukuljević također tvrdi da je pala nekad bila na oltaru sv. Križa dok je još u sredini crkve stajao.

U malu kapelu u nadbiskupskom dvoru prenesena je tek u novije vrijeme.

³ Biskup Josip Zalec, rođen 1761. g., umro 1833. Za biskupa posvećen 1822. g.

⁴ Možda na sličan način kako su i Bobičeve slike oltara sv. Mirka i sv. Stjepana došle u posjed Dijecezanskog muzeja. Te je slike Bernardo Bobić izradio 1692. g. za mali oltar sv. Mirka i sv. Stjepana u sakristiji katedrale. Godine 1939. ih je kustos Dijecezanskog muzeja dr. Kamilo Dočkal nabavio za Dijecezanski muzej od sakristana katedrale kome ih je 1925. g. poklonio tadanji kustos katedrale Ljudevit Knežić, vjerojatno zato što ih nije držao vrijednima da budu u katedrali sačuvane.

⁵ Ivan Kukuljević Sakcinski, »Prvostolna crkva zagrebačka«, Zagreb 1856.

Slika je rađena temperom dosta zasićenom uljem tako da daje dojam uljene slike. Veličina drvene ploče je 184x144 cm. S gornje strane završava gotičkim šiljastim lukom. Prikaz je to raspeća uobičajen u XV i početkom XVI stoljeća u Italiji i prekoalpskim, germanskim zemljama. Križ s Raspetim dijeli sliku na dva jednaka dijela. Krist lijepo i anatomski dobro crtan i modeliran, obilno osut mlazovima krvi, odaje duboku bol, ali i mir i dostojanstvo. Pod njegovom lijevom i desnom rukom lebde na oblaku dva anđela, no nemaju u rukama uobičajenog kaleža u koji se skuplja krv Kristova. Ponad Kristove glave interesantan je prikaz sunca i mjeseca s ljudskom obrazinom razvučenom u bolnu grimasu. S lijeve strane raspetog stoje dvije žene, Bogorodica i vjerojatno Saloma, jer duž ruba njezina plašta teče isprekidani zapis: OM... SALOM... QVO. TIBI PASSU ROMA... MEMOR... MOEO... MARIAM NOMEN DOLORIS. Iza njih stoji sv. Ivan Evanđelist. I uz donji rub vidljiva dijela njegove haljine ide zapis »IOHA...« Sve su žene odjevene u jednostavne haljine s visokim strukom i ogrnute plaštem bez ikakvih ureda osim spomenutog zapisa. Nabori odaju još mjestimice gotičku izlomljenost i tvrdoću. S desne strane podno križa kleči treća žena. Na tome se mjestu u sličnoj pozi obično prikazuje Marija Magdalena. Na našoj bi slici zaista to mogla biti druga osoba, pa i Gizela, kći kralja Stjepana, kako nam to Tkalčić sugerira, ali prikazana u ulozu Magdalene. Postavljena je s desne strane križa, dakle pripada grupi svetaca kraljeva kojima je pala posvećena, a ne grupi žena koje su prema Svetom pismu bile prisutne raspinjanju. Njezina je haljina bogatija i urešena dragim kamenjem, jednako kao i odjeće kraljeva, pa se i time razlikuje od žena na lijevoj strani. Pored nje stoje sveti ugarski kraljevi Stjepan i Ladislav. Prikazani su s krunom na glavi. Treći, mladoliki svetac bez brade i brkova, a i bez krune je Emerik, sin Stjepanov. Ladislav je prikazan u oklopu i ogrnute plaštem. Lijevom rukom podržava oveći štit urešen dvostrukim ugarskim grbom.

Likovi gotovo i nemaju pokreta. Bogorodica, možda najizraženiji lik na slici, podnosi bol upravo peruginovskim mirom i dostojanstvom. Podno križa uobičajena je lubanja. Osjećaj prostornosti je na slici slabo izražen. Raspodjela likova skladna i uravnotežena, ali izrazito dvodimenzionalna. Slika nema dubine, komponirana je više u plohu nego u prostor. Likovi pokrivaju gotovo cijelu donju površinu slike pa pejzaža, koji je obično na prikazima raspeća te vrste interesantan, gotovo i nema. Tek se uz lijevi rub slike, iza sv. Ivana, naslućuje valovit, brežuljasti teren obrastao drvećem. Crtež prirodan i anatomski tačan, modelacija mekana, kompozicija jednostavna, ali skladna i potpuno uravnotežena, kolorit živ i svjež. Slika je rađena s mnogo temperamenta. Kist slobodan i živ, ali slika ipak djeluje mirno i cjelovito. Krist u mnogome podsjeća na Pleydenwurffova Krista na Raspeću u minhenskoj Pinakoteci, no pala će biti, držim, gornjotalijanski rad iz početka XVI st.

Je li slika rađena za taj nekadašnji oltar sv. Križa — pitanje je koje će možda ostati zauvijek bez odgovora. Luka Baratin bio je zagrebački biskup od 1500. do 1510. g., kad je umro. Naš renesansni skulptor Trogiranin Ivan Duknović, autor je, čini se, njegove nadgrobne ploče, od koje se je do danas sačuvao samo fragment.⁶ Bio je, kako kaže Kruno Prijatelj, istaknuta ličnost iz

⁶ Danas se nalazi u Povijesnom muzeju Hrvatske.

Sl. 2. Gian Francesco da Tolmezzo, Raspeće sa svecima. Nadbiskupska palača, Zagreb.

okoline dvora hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina.⁷ Istakao se kao zaštitnik umjetnosti.⁸ Za zagrebačku katedralu dao je, uz ostalo, izraditi četiri oltara i korske klupe. Velika kvaliteta naše slike odaje ruku dobri majstora pa nam sugerira da je i njezin donator i naručilac morao biti ne samo veliki ljubitelj, nego i dobar poznavalac umjetnosti. Zato mi se čini vrlo vjerojatno da ju je on dao napraviti za taj oltar zagrebačke katedrale. Sa sigurnošću se to ne može ustvrditi, ali bez svake je sumnje da je rađena za oltar u nekoj crkvi jedne od zemalja koje su u to doba pripadale kruni sv. Stjepana. Izvan tih zemalja sveti ugarski kraljevi nisu bili zasigurno naročito štovani, a možda i jedva da su bili poznati. Ako je slika bila stavljena na taj oltar već 1505. g.,

kad ga je biskup Luka dao izgraditi, što se prema Tkalčićevu tekstu može naslućivati, bila je zasigurno još posve nova, jer je stilski, po materijalu a i po načinu rada, moramo u to doba staviti, pa je i prema tome posve vjerojatno da je za taj oltar rađena.

Slika je s obzirom na starost vrlo dobro sačuvana, iako je daska veoma crvotočna i oštećena. Dosadašnjim su restauracijama donekle izmijenjeni tek neki manji sporedni dijelovi.⁹

⁷ Već Kukuljević primjećuje da je sliku »u novije vrijeme«, dakle u prvoj polovici XIX st., pokvario neki »popravljač«, ali samo uz rubove. Druga restauracija, za koju imamo sigurnih podataka, izvršena je prije prvog svjetskog rata u Beču. Izveo ju je Gerisch, bečki restaurator. Njegovo ime se češće spominje u vezi s restauriranjem slika u Dalmaciji koncem prošlog i početkom ovoga stoljeća (Mitteilungen der K. K. Central — Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale). Tada je pala stanjena

⁷ *Kruno Prijatelj*, »Ivan Duknović«, Zagreb 1957.

⁸ *Daniele Farlati*, »Illyricum Sacrum«, tom V.

To je sprečavalo ploču da se prilagođuje vremenskim atmosferskim promjenama. Vjerojatno je da je i sam smještaj pale dosta pridonio tome oštećenju. Bila je smještena nad oltarom na sjevernom zidu, a kapela se zimi loži. U četvrtom svesku Zapisnika o restauriranim umjetninama prof. Ferde Gogle, našeg prvog restauratora, koji se čuvaju u priručnoj biblioteci Restauratorskog zavoda, nalaze se pod brojem 1003 ubilježeni podaci o restauraciji te slike izvedenoj 1928—1929. Tu prof. Gogle kaže da su se uslijed loše parketaže neke daske razlijepile, a na dva mjesta da je i napukla. Na mnogim su se mjestima bili pojavili mjehuri, naime, uslijed stezanja drva, boja i podloga su se odlijepile, uzdigle, ispucale i počele otpadati. Prof. Gogle je boju i podlogu slijepio i učvrstio, napukle i rastavljene daske slijepio. Da bi popravio neuspjelu parketažu, slijepio je uz uzdužne, slijepljene letve parketaže veći broj malih letvica dugačkih petnaestak centimetara. Time na žalost nije ništa postigao jer je pala sa stražnje strane za Gerischeve restauracije natopljena firnisom, pa tutkalo, kojim je Gogle letvice lijepio, nije uopće držalo.

Godine 1958. pojavile su se na pali nove pukotine. Ovaj put to nisu bile sitne pukotine kakve spominje prof. Gogle u svom zapisniku, nego su bile i do tri milimetra široke, a išle su gotovo duž cijele slike. Boja se mjestimice počela ponovo uzdizati, pucati i otpadati. U ožujku 1958. skinuta je s oltara i prenesena u Restauratorski zavod. Nakon točnog pregleda utvrdilo se ovo: ploča je prvotno bila učvršćena dvjema poprečnim, horizontalnim, ugrađenim, 4 cm širokim letvicama. Jedna dolje, 29 cm od donjeg ruba ploče, a druga u gornjem dijelu, 29 cm ispod vrha zašiljenog luka. Letvica sada nema, no još postoje žljebovi u kojima su se nalazile, iako je ploča stanjena. Ploča je sastavljena od dasaka koje nisu sve od iste vrste drva. Prva s lijeve strane, široka 29,5 cm, od crnogoričnog je drva,

na današnju debljinu (1,5 cm) i parketirana. Ta dosta neuspjela parketaža bila je uzrok daljem kvarenju slike. Izvedena je mekim drvom. Uzdužne, slijepljene letve nisu prekrivale sastavke dasaka od kojih je ploča pale sastavljena nego su, što je velika griješka, neke od njih bile slijepljene uz same rubove tih sastavaka. Poprečne letve, iako su bile brojne, nisu mogle spriječiti uvijanje pale jer su bile suviše tanke i napravljene od meka drva. Bit će da ni drvo uzdužnih slijepljenih letava parketaže nije bilo dovoljno suho ni odležano pa je sušenjem i stezanjem ukliještilo poprečne letve.

vjerojatno borovine. Slijedeće tri široke 26, 18 i 29 cm od lipova su drva. Dvije krajne desne, široke 19,5 i 21 cm su crnogorične. Daske su jako crvotočne, i to jače s gornje strane a dolje manje. Interesantno je i da je crnogorično drvo jače izjedeno crvotokom nego lipovina, iako se obično misli da crvotočina manje napada crnogorično drvo zbog velikog postotka smole što je sadržava. Napuhline, mjesta na kojima se podloga uzdigla zajedno s bojom nisu ni brojna ni velika. Stari retuši dosta su potamnili, a boje zajedno s podlogom ispucale dosta gusto finim sitnim krakelurama. Lak dosta prljav i potamnio. Opće stanje slike, osim pukotina u drvu koje čine znatnije i teže oštećenje, vrlo je dobro. Boje su sačuvale svu svoju svježinu i intenzitet, a zakrpa i starih retuša, što prekrivaju oštećena mjesta, imade srazmjerno malo i ne nalaze se na važnim i osjetljivim mjestima. Najveći nedostatak, manjak na slici, nalazi se desno od lijevog anđela, djelomice zahvaća i anđela, no uglavnom je na jednoličnoj površini neba i ne zahvaća mnogo od crteža. Površina mu je približno velika koliko se s dva dlana može pokriti. Kristove šake, čini se, također su naknadno naslikane.

Za vrijeme restauratorskih radova izvršenih 1959 — 1960. g. raspukle daske su slijepljene. Uzdužne, okomite, neispravno slijepljene letve stare parketaže odstranjene su i nadomještene novima, ali ne sve, jer su stare bile i suviše gusto postavljene. Sada ih ima 7, a prije ih je bilo 12. Cijela je pala sa stražnje strane blanjana, ali samo toliko da se potpuno izravna i odstrani naslaga firnisa koji nije duboko prodruo u drvo. Na desetak mjesta su izvađeni najjače crvotočinom izjedeni dijelovi drva i nadomješteni novim drvom. Sve su poprečne letvice stare parketaže odstranjene i nadomještene novima. Nove su samo 4. Veći broj nije potreban jer su iz tvrdog drva i nisu postavljene ploštice, kao prijašnje, nego po visini (parquetage de champ). Stari prljavi lak je odstranjen, a stari potamnili retuši također. Oštećena mjesta su zakitana i retuširana akvareлом.

Bilo bi možda bolje da je vlasnici ne vrata na mjesto na kom se je do sada nalazila. Kako smo već spomenuli, sjeverni zid na kom je bila postavljena nije podešan za smještaj slike rađene temperom na drvu. Naročito se to ne može preporučiti u prostoriji, koja se zimi loži. Možda bi bilo sretnije rješenje da se postavi u sakristiji katedrale u nišu, kamo ju je Bollé postavio.

La peinture **Le Crucifix** se trouvant dans la chapelle privée de l'archevêque de Zagreb est peu connue probablement parce qu'elle est difficilement accessible au public. D'après les données des archives actuellement connues, cette peinture figurait d'abord sur l'autel de la Sainte-Croix autrefois situé dans la cathédrale, et qui a été construit par l'évêque Luc de Zagreb (1500-1510). Nos historiens du XIXe siècle, Ivan Kukuljević-Sakcinski et Jean-Baptiste Tkalčić mentionnent ce tableau et le

décrivent; l'auteur de cet article essaie d'éclaircir certains côtés peu clairs de leur opinion. Il estime qu'un maître de la Renaissance provenant de l'Italie du Nord a fait ce tableau sur commande de l'évêque Luc. Il décrit l'état actuel de cette toile ainsi que les trois restaurations effectuées jusqu'ici sur cet bel exemplaire si bien conservé de l'art de l'Italie du Nord datant du commencement du XVIe siècle. Il est connu que de tels exemplaires sont assez rares dans la Croatie du Nord.

Sl. 1. Gian Francesco da Tolmezzo, Raspeće sa svecima.
Nadbiskupska palača, Zagreb.